

19η Διδακτική Ενότητα Το πολίτευμα της δημοκρατίας

**Κείμενο αναφοράς: Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α 4.2-3,
1291b30-39**

α. Εισαγωγικά σχόλια:

Δημοκρατία ονομάζεται «το πολίτευμα στο οποίο η ισχύς και η κυριαρχία (κράτος) ανήκουν στον πολύ λαό (δήμον)», δηλαδή στην πλειονότητα των φτωχότερων τμημάτων του πληθυσμού σε διάκριση προς τους όλιγους, τους πλουσιότερους πολίτες. Σταδιακά η λέξη **δήμος** έφτασε να σημαίνει και το σύνολο των ελεύθερων πολιτών μιας πόλης που είχε δημοκρατία. Ο **Αριστοτέλης** αναγνωρίζει **πέντε διαφορετικά είδη δημοκρατίας** που διακρίνονται μεταξύ τους κατά το χαρακτήρα των θεσμών και του λαού, στον οποίο εμφανίζονται.

Ο **Αριστοτέλης** χαρακτηρίζει τη **δημοκρατία παρέκβαση** (ατελή και υποδεέστερη μορφή) **του ορθού πολιτεύματος** που ο ίδιος ονομάζει **πολιτεία** (*Πολιτικά* 1279a28-31): όταν ασκούν την εξουσία ο ένας ή οι ολίγοι ή οι πολλοί αποβλέποντας στο **κοινό συμφέρον**, τότε τα πολιτεύματα αυτά υποχρεωτικά είναι **ορθά**. Αντίθετα, είναι **παρεκβατικά**, όταν η άσκηση της εξουσίας αποβλέπει στο **ατομικό συμφέρον** του ενός ή των λίγων ή των πολλών. **Τόσο η πολιτεία όσο και η δημοκρατία κυβερνώνται με βάση την αρχή της πλειοψηφίας**· η διαφορά τους έγκειται στο ότι η **πολιτεία** μεριμνά για το συμφέρον του συνόλου των πολιτών, ενώ η **δημοκρατία** για το πλήθος, την πλειονότητά τους.

Αναλυτικότερα, ο **Αριστοτέλης** διακρίνει τα **πολιτεύματα** σε **ορθά** και **παρεκκλίσεις** με κριτήρια: **α.** τον αριθμό όσων ασκούν την εξουσία (ένα άτομο, λίγα άτομα ή η πλειονότητα των πολιτών) και **β.** τον στόχο που αυτοί υπηρετούν. Έτσι, όταν το σώμα που ασκεί τη διακυβέρνηση υπηρετεί το κοινό συμφέρον, το πολίτευμα είναι ορθό, ενώ, όταν στοχεύει στο δικό του συμφέρον (δηλαδή στο συμφέρον του ενός ή των λίγων ή των πολλών), το πολίτευμα συνιστά παρέκκλιση, διαστρέβλωση του ορθού.

Σύμφωνα με τα παραπάνω σε άλλο σημείο των *Πολιτικών* (Γ 7, 1-5) ο **Αριστοτέλης** ορίζει ως:

- **Ορθά πολιτεύματα:** τη **«βασίλεια»** (μοναρχία), την **«αριστοκρατία»** (αρχή των άριστων) και την **«πολιτεία»** (το πολίτευμα εκείνο στο οποίο κυβερνά ο λαός αποβλέποντας στο κοινό συμφέρον).

- **Παρεκκλίσεις των ορθών πολιτευμάτων:** του πρώτου την **«τυραννία»** (μια μοναρχία που υπηρετεί το συμφέρον του μονάρχη), του δεύτερου την **«ολιγαρχία»** (το πολίτευμα στο οποίο υπηρετείται το συμφέρον των πλουσίων) και του τρίτου τη **«δημοκρατία»** (μια στρεβλή «πολιτεία» που υπηρετεί το συμφέρον των απόρων).

β. Θέμα:

Το πρώτο είδος του πολιτεύματος της δημοκρατίας.

γ. Δομικά στοιχεία:

1. Το πρώτο είδος δημοκρατίας: κριτήριο η πιστή εφαρμογή της αρχής της ισότητας.

2. Σε τι συνίσταται η αρχή της ισότητας.

δ. Ερμηνευτικά σχόλια:

• Δημοκρατία μὲν οὖν ἐστὶ πρώτη μὲν ἢ λεγομένη μάλιστα κατὰ τὸ ἴσον. Ἴσον γὰρ φησὶν ὁ νόμος ὁ τῆς τοιαύτης δημοκρατίας τὸ μὴδὲν μᾶλλον ὑπερέχειν τοὺς ἀπόρους ἢ τοὺς εὐπόρους, μὴδὲ κυρίους εἶναι ὁποτέρουσοῦν, ἀλλ' ὁμοίους ἀμφοτέρους: Ο **Αριστοτέλης** εξετάζει την «πρώτη», δηλαδή την ανώτερη και πιο σημαντική, μορφή δημοκρατίας. Τα βασικά χαρακτηριστικά της είναι:

α. Η ισότητα, κυρίως η πολιτική ισότητα.

β. Η ισότιμη συμμετοχή των πολιτικών στους πολιτικούς θεσμούς χωρίς διακρίσεις και (ταξικούς-οικονομικούς) αποκλεισμούς.

Τα στοιχεία αυτά αναγνωρίζονται ως κύρια χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολιτεύματος σε όλο τον αρχαίο κόσμο. Έτσι, **η πρώτη και γνησιότερη μορφή δημοκρατίας** είναι αυτή που εφαρμόζει με τον πιο πιστό τρόπο τη γνήσια δημοκρατική **αρχή της ισότητας**.

Η **ισότητα** αυτή, η οποία **κατοχυρώνεται από τον νόμο**, αφορά κυρίως τη νομή της εξουσίας μεταξύ «εὐπόρων» και «ἀπόρων». Βασική διαπίστωση του **Αριστοτέλη** είναι ότι σε κάθε πολιτική κοινωνία υπάρχουν δύο μεγάλες κοινωνικές ομάδες: **Η ανώτερη τάξη**, οι ευγενείς και οι πλούσιοι, η οποία είναι ολιγάριθμη, και **η κατώτερη τάξη**, ο λαός, τα μέλη της οποίας έχουν πολύ μικρή (ή καθόλου) περιουσία. Στην πρώτη μορφή δημοκρατίας **οι δύο μεγάλες κοινωνικές ομάδες** -οι οικονομικά ασθενείς, που είναι οι περισσότεροι, και οι πλούσιοι, που είναι οι λίγοι- **έχουν τα ίδια δικαιώματα και προνόμια**. Όλοι οι πολίτες, πλούσιοι και φτωχοί, είναι ίσοι μεταξύ τους και επομένως έχουν εξίσου τη δυνατότητα να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση και στα αξιώματα.

• Εἴπερ γὰρ ἐλευθερία μάλιστα ἔστιν ἐν δημοκρατία, καθάπερ ὑπολαμβάνουσί τινες, καὶ ἰσότης, οὕτως ἂν εἴη μάλιστα, κοινωνούντων ἁπάντων μάλιστα τῆς πολιτείας ὁμοίως: Σε αυτή την περίοδο η διερεύνηση του πρώτου είδους δημοκρατίας αποκτά μεγαλύτερο βάθος με την προσθήκη ενός **υποθετικού συλλογισμού**, ο οποίος έχει ως **προκείμενη** την υποθετική πρόταση-υπόθεση («Εἴπερ γὰρ ἐλευθερία μάλιστα ἔστιν ἐν δημοκρατία, καθάπερ ὑπολαμβάνουσί τινες, καὶ ἰσότης») και ως **συμπέρασμα** την κύρια πρόταση-απόδοση («οὕτως ἂν εἴη μάλιστα, κοινωνούντων ἁπάντων μάλιστα τῆς πολιτείας ὁμοίως»).

Η χρήση υποθετικού λόγου και δυνητικής ευκτικής («ἂν εἴη») καθώς και η προσθήκη της παραβολικής πρότασης («καθάπερ ὑπολαμβάνουσί τινες») μαρτυρούν τη **μετριοπάθεια**, την **αντικειμενική αποστασιοποίηση** με την οποία παρουσιάζει ο **Αριστοτέλης** την πρώτη μορφή δημοκρατίας και, προφανώς, τις **προσωπικές του επιφυλάξεις**.

Θα πρέπει επίσης να προσέξουμε ότι η βασική δημοκρατική αρχή της ισότητας που αναφέρθηκε παραπάνω συμπληρώνεται εδώ με την **προσθήκη της αρχής της ελευθερίας**.

Δύο είναι οι **μορφές ελευθερίας** που χαρακτηρίζουν τα δημοκρατικά πολιτεύματα, η ατομική και η πολιτική ελευθερία. **Ατομική ελευθερία** είναι να μπορεί να ζει ο κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει (ὡς βούλεται) σε αντίθεση με τον δούλο, ο οποίος δεν είναι ελεύθερος και ζει αντίθετα με τη θέλησή του (ὡς μὴ βούλεται). **Πολιτική ελευθερία** είναι να μπορούν όλοι οι πολίτες με τη σειρά (ἐν μέρει) να **ἀρχουν** και να **ἀρχονται**, να **εναλλάσσονται** δηλαδή όλοι στα πολιτικά αξιώματα.

• Ἐπεὶ δὲ πλείων ὁ δῆμος, κύριον δὲ τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν, ἀνάγκη δημοκρατίαν εἶναι ταύτην: Ο **Αριστοτέλης** εξηγεί το συμπέρασμα ὅτι στην πρώτη μορφή δημοκρατίας «κύριον» (δηλαδή φορέας της πολιτικής εξουσίας, ανώτατη αρχή) είναι «τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν» (δηλαδή οι αποφάσεις των πολλών). Σε αυτό το σημείο εισάγεται μια διαχρονική αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος, η **αρχή της πλειοψηφίας**. Κεντρικό χαρακτηριστικό της δημοκρατίας είναι η λήψη αποφάσεων με ψηφοφορία των πολιτών (στην άμεση δημοκρατία) ή κάποιων αντιπροσώπων τους (στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία) στην οποία υπερισχύει η γνώμη-ψήφος των περισσοτέρων. Ασφαλώς, η **αρχή της πλειοψηφίας κατοχυρώνει τη δημοκρατία**, εφόσον -βάσει της αρχής της ελευθερίας και της ισότητας- συμμετέχουν ὅλοι οι πολίτες, χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς, στην άσκηση της εξουσίας, στις πολιτικές διαδικασίες. Με τον τρόπο αυτό κατοχυρώνεται η **λαϊκή κυριαρχία**, η οποία αποτελεί θεμέλιο του πολιτεύματος.

• Ἐν μὲν οὖν εἶδος δημοκρατίας τοῦτο: Με τη σύντομη αυτή πρόταση ο **Αριστοτέλης** ολοκληρώνει την παρουσίαση του πρώτου είδους δημοκρατίας και στη συνέχεια προχωρά στη διερεύνηση των άλλων (αξιολογικά κατώτερων) τύπων δημοκρατίας.

Παράλληλα κείμενα

Παράλληλο κείμενο 1: Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, Ζ 39

Προβάλλεται κατεξοχήν η **αρχή της (πολιτικής) ισότητας** που υπάρχει σε μια δημοκρατούμενη πόλη. Επίσης παρουσιάζεται ως συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος η **δικαιοσύνη**. Στη δημιουργία του **Αθηναγόρα** **τονίζεται ο καταλυτικός ρόλος των νόμων, των γραπτών κανόνων δικαίου, στο δημοκρατικό πολίτευμα**. Οι νόμοι εγγυώνται και διασφαλίζουν την ισότητα, την ελευθερία και τα δικαιώματα των πολιτών, καθώς εξουδετερώνουν την αυθαιρεσία των ισχυρών, **διασφαλίζουν το κοινό συμφέρον** και διαμορφώνουν, έτσι, τις συνθήκες εκείνες στις οποίες μπορούν να συμβιώνουν ὅλοι σε μια πολιτική κοινωνία ως ελεύθεροι και ίσοι. Επίσης, τονίζεται ὅτι **οι πολλοί έχουν ορθή κρίση και, επομένως, μπορούν να ασκήσουν εξουσία, εφόσον διαφωτιστούν**.

Παράλληλο κείμενο 2: Μοντεσκιέ, *Το πνεύμα των νόμων*, 3.3

Κατά τον **Μοντεσκιέ** η δημοκρατία εξαρτάται από την (πολιτική) αρετή. Η **αρετή συνιστά αναγκαία προϋπόθεση που διασφαλίζει τη σωστή λειτουργία του πολιτεύματος στο οποίο είναι κυρίαρχος ο λαός**. Αυτό σημαίνει ὅτι στη δημοκρατία οι πολίτες επιβάλλεται να είναι ενάρετοι, πράγμα το οποίο ο **Μοντεσκιέ** θεωρεί ουτοπία. Αναμφίβολα, **η σωστή λειτουργία της δημοκρατίας δεν είναι δεδομένη και ανεξάρτητη από κάποιες προϋποθέσεις**. Και ο **Αριστοτέλης** θεωρεί ὅτι η ευνομία, η ύπαρξη και η εφαρμογή δίκαιων και δημοκρατικών θεσπισμένων νόμων αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για την καλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Έτσι, για παράδειγμα στην πέμπτη, στην τελευταία και κατώτερη, μορφή δημοκρατίας που αναφέρει ο **Αριστοτέλης**, όταν ο λαός παίρνει αποφάσεις αψηφώντας ή παραβιάζοντας τους δημοκρατικά

θεσπισμένους κανόνες δικαίου, η κοινωνία διαφθείρεται, η σταθερότητα και η τάξη απειλούνται.